

Yıl: 24 Sayı: 107

Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Nezih BAŞGELEN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Orhun GÖKÇAY

Dış Projeler Editörü
Dr. Brian D. JOHNSON

Redaksiyon
Ali AKKAYA
Chris S. LIGHTFOOT
Aksel TİBET

Yayın Hazırlık ve Dizgi
Muzaffer AYSU, Serdar KIRAN,
Emel YAŞKABAK

Muhasebe
Çiçek ACAR
Oya YILMAZ

İdari Hizmetler
Ayhan DEMİRCİ
Ali ÖRDEKBAY

Basın Danışmanı
Engin AKYÜZ

Baskı
Kanaat Basımevi

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi
Hayriye Cad. Çorlu Apt. 3/4
80060 Beyoğlu - İstanbul
Tel.: (0 212) 293 03 78 (pbx)
Fax: (0 212) 245 68 77
www.arkeolojisanat.com

Satış Mağazası/Kitabevi
Yeniçarşı, Cad. Petek Han No: 32/A
80060 Galatasaray/İstanbul
Tel: (0 212) 249 92 26

E-mail:
arkeolojisanat@superonline.com
info@arkeolojisanat.com

Kapak Fotoğrafı:
Yazılı Kanyon (Isparta)
Kaya Yazıtları (Ph. N. Başgelen)

İki ayda bir yayımlanır. Yayımlanan yazılardaki bilimsel görüş ve düşünceler yazarına aittir. Kullanılan yazı ve her türlü görsel malzemenin yayın hakkı saklıdır. Yayınevinden izinsiz kullanılamaz.

MART-NİSAN 2002

PREHİSTORYA □ ARKEOLOJİ □ ESKİÇAĞ TARİHİ

ARKEOLOJİ VE SANAT

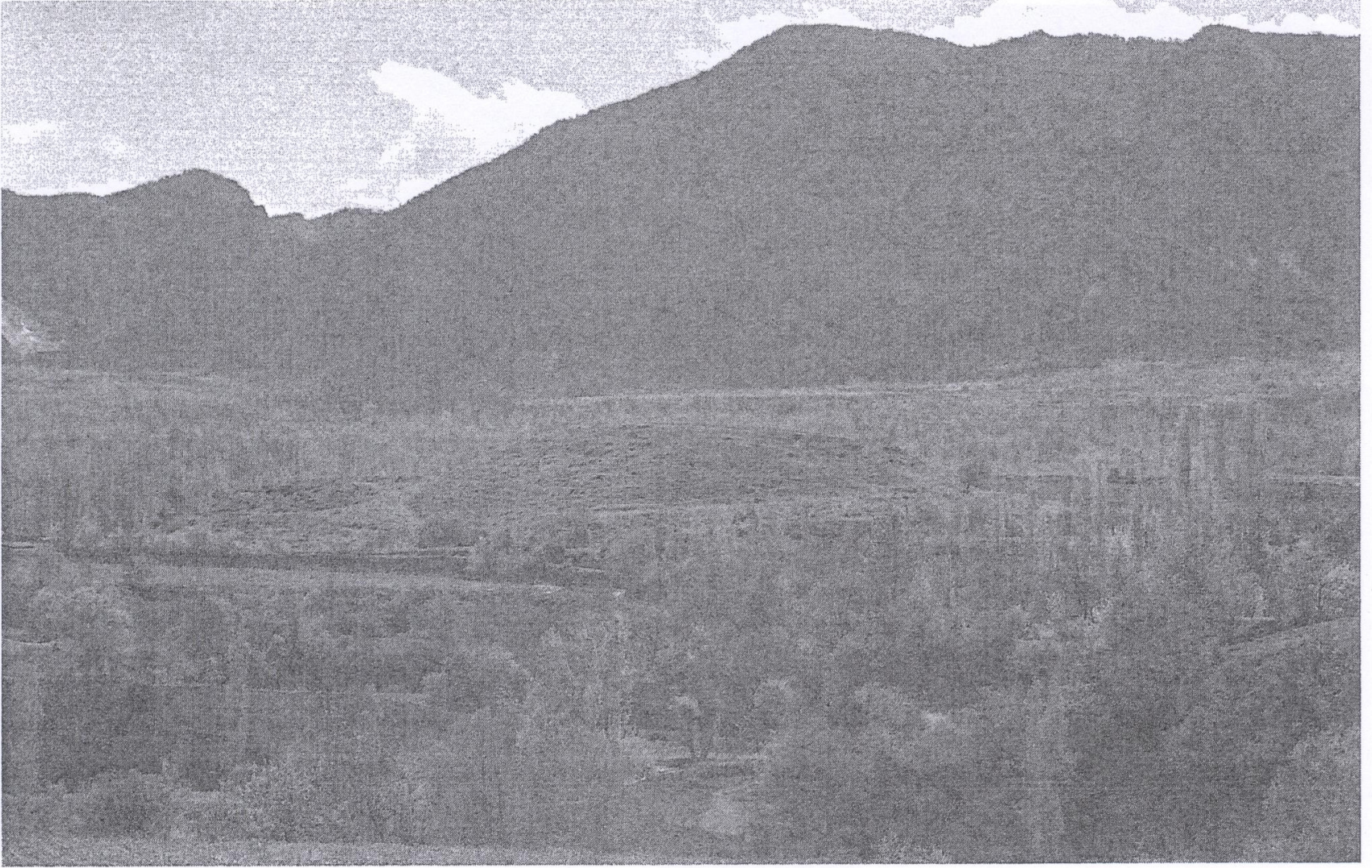
SANAT TARİHİ □ ETNOGRAFYA □ NUMİSMATİK

"Ancak memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ilerde tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan abidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerine ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji mütehassıslarına kat'î lüzum vardır."

Gazi Mustafa Kemal

İÇİNDEKİLER

3	Kolossai
	Celal Şimşek
17	Amasya'da "Erken Demir Çağ" Keramikleri
	Mehmet Özsait - Nesrin Özsait
25	M.Ö. 6. Yüzyılda Atina Şehir Devletinin
	Ticari Politikası ve Yerleşimleri
	Muzaffer Demir
31	Abdülhalim Memduh'un Estetikle İlgili Bir Makalesi
	Kahraman Bostancı
41	Neolitik Dönem Sembolizmi ve Çatalhöyük
	Mehmet Ateş
47	Roma İmparatorluğu'nda Resmî Taşımacılık Hizmetleri -III-
	Stephen Mitchell (çev.: Hatice Palaz Erdemir)
52	Kültür Turizmi ve Arkeoloji
	Ülker Ören
56	Yok Edilen Geçmiş Yitirilen Gelecek: Yazılı Kanyon Kaya Yazıtları
	Nezih Başgelen
58	Haber: Akdeniz Ülkeleri Barselona'da Buluştu
	Nevra Ertürk
59	Kitap Tanıtımı: Zeugma'yı Kurtarmaya Çalışırken
	Ch. S. Lightfoot (çev.: İnci Delemen)

Res. 1: Kolossai Höyük Tepesi. Arkada Kadmos (Honaz) Dağı.

KOLOSSAI

CELAL ŞİMŞEK*

Kolossai¹ dev yontu anlamına gelen “kolossos” sözcüğüyle büyük benzerlik göstermesine karşın, son ekinden de anlaşılacağı üzere, şüphesiz Frigya’ya özgü bir Anadolu adıdır². Bu da Kolossai’in kuruluşunun kesinlikle Grek öncesine dayandığını göstermektedir.

Kolossai bir zamanlar Frigya’nın en kalabalık ve büyük şehriydi³. Kent çok önemli bir stratejik noktadadır (Harita. 1-2). Bölge tarihi açısından kent merkezinin bulunduğu Höyük Tepesi (Res. 1-2), Kalkolitik Dönem’den (M.Ö. 5500-3000) itibaren yerleşimlere sahne olmuş olmalıdır⁴. Bu açıdan Lykos Vadisi’nin en eski antik kenti Kolossai’dır. Herodotos (VII,30) Pers Kralı Kserkses (Serhas)’in

M.Ö.480’de Atina’ya olan büyük seferinde Kolossai üzerinden geçtiğini yazmaktadır⁵.

Ksenophon (II,6) ise Pers Satrabı Kyros’un M.Ö.401’deki ünlü yürüyüşünde Frigya’da kalabalık, büyük ve zengin bir şehir olan Kolossai’ya ulaştığını ve orada yedi gün kaldığını bildirmektedir⁶. Bu da antik kentin özellikle Klasik Dönem’de bölgede çok önemli ve zengin bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu dönemde kentin nasıl yönetildiğine dair henüz bir bilgi ele geçmemiştir. Ancak Bean’in de belirttiği gibi⁷ bir yöresel kral ya da hükümdar tarafından yönetilmiş olabilir.

* Yrd.Doç.Dr. Celal ŞİMŞEK, PAÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Klasik Arkeoloji ABD, DENİZLİ.

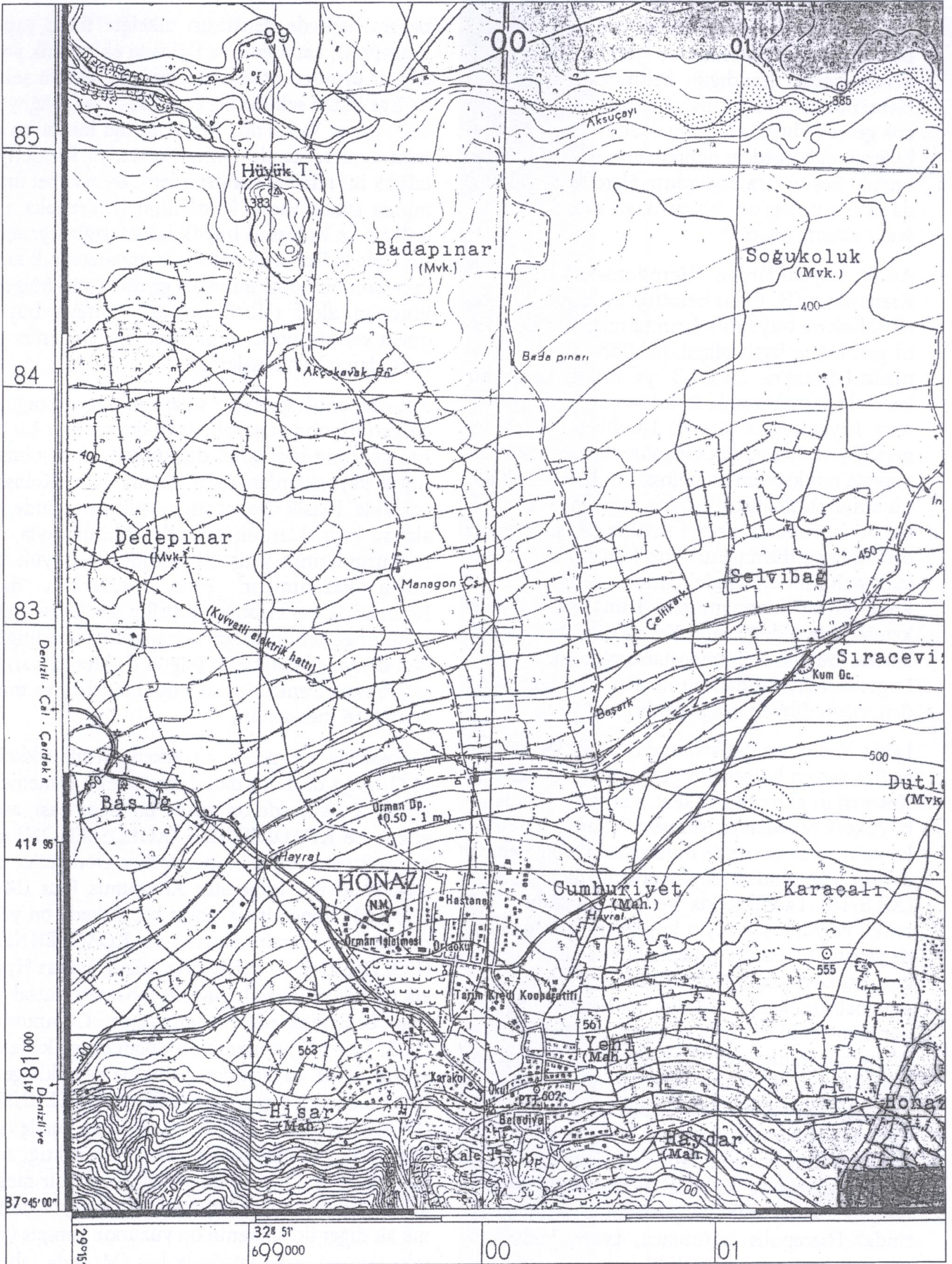
Res. 4: Kolossai, değirmen yapıları.

Kolossai konum olarak Antik Dönem'de Doğu'yu Batı'ya bağlayan ana yol üzerinde kurulmuştur (Harita. 2). Bu önemli yol güzergahı batı yönde Sardis'e ve diğer yandan Efes'e kadar ulaşımı sağlamaktaydı⁸. Höyük Tepesi'nin kuzeybatı tarafında vadi içinde, Laodikeia'ya doğru giden antik yolu takip etmek mümkündür (Res. 3). Antik kent Lykos (Çürüksu) Ovası'na açılan küçük vadedeki dar boğazda ve ılımlı bir yamaç üzerinde kurulmuştur⁹ (Res. 1-2). Kolossai; Kocabaş, Kaklık, Alikurt, Bozkurt-Çardak Ovası ile antik Ana-ua (Çardak-Acıgöl) üzerinden Kelainai-Apameia (Dinar)'ya ulaşımı sağlayan doğu ana yolunun geçiş noktasında yer almaktadır. Bu yol Kaklık'tan itibaren kuzeydoğuya doğru ayrılmakta olup, bu ikinci güzergah ile iç kesimlerde yer alan; Lampe (Çivril) Ovası yerleşimleri Lounda (Çal-Yukarı Seyit köyü), Mossyna (Çal), Motella (Medele köyü), Dionysopolis (Ortaköy), Apollon Lairbenos Tapınağı (Çal-Bahadırlar köyü), Pepouza (Bekilli), diğer taraftan Peltai ve Eumeneia'ya ulaşılmaktadır. Eumeneia'dan, Khoma (Gümüşsu) geçişiyle diğer taraftan da Kelainai-Apameia (Dinar)'ya ulaşım sağlanmaktaydı.

Antik coğrafyacı Strabon (XII,8-16/17) bölgeyi "Kolossai'nın üst kısmında Kadmos (Honaz) Dağı bulunur ve orada Lykos Nehri ile dağın ismini taşıyan bir nehir akar. Fakat Lykos birçok yerde yeraltından akar ve sonra yüzeye çıkınca diğer nehirlerle birleşir. Bu husus ülkenin depremlere neden olan boşluklarla dolu olduğunu gösterir. Bu nedenle Laodikeia ve komşu ülke Karura kadar hiçbir ülke depremlere böylesine hedef olamaz" diye anlatmaktadır. Strabon (XII,8-17) yine Menderes dolaylarındaki bütün toprakların depremlerin etkisi altında olduğunu ve iç kısımlara kadar hem ateş hem de su tarafın-

Res. 5: Kolossai, değirmenlere su getiren ark kanalları.

Harita 1: 1/25000 ölçekli Denizli M22-c1 üzerinde Kolossai Höyük Tepesi.

dan oyulduğunu, bu nedenle ovalarda başlayan bu durumun Kharonion'lar (yeraltı dünyası) ülkesine kadar uzandığını belirtmekte, Menderes Nehri'nin kıvrımlar yaparak akmasını da toprağın çok gevşek oluşuna bağlamaktadır. Görüldüğü gibi Strabon bölgedeki depremlerin nedenini yeraltındaki boşluklara dayandırır. Herodotos (VII,30) da Lykos Irmağı'nın bir yarıktan akıp kaybolduğunu aktarmaktadır¹⁰.

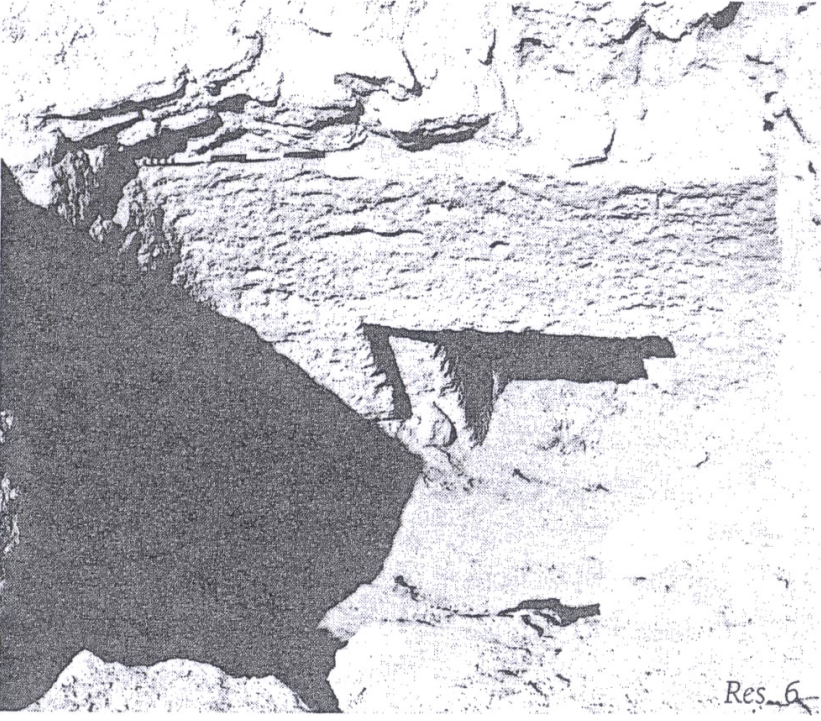
Antik kaynaklardan Herodotos (VII,30) ve Ksenophon (II, 6)'un belirttiği bu zenginlik, kalabalıklık ve büyüklük hem tarıma hem de tekstil gelirlerine bağlı olmalıdır. Daha sonra Hellenistik Dönem'de (M.Ö. 3. yy. ortası) Laodikeia kentinin kurulmasıyla Kolossai yavaş yavaş önemini kaybetmiştir. Çünkü Laodikeia, antik dönemde ticarete büyük bir şöhret kazanmıştır. Laodikeia'nın kurulması Kolossai'nin bu başarılı konumunu etkilemiştir¹¹. Buna rağmen, Roma yönetimi boyunca Kolossai sevilen bir şehir olma özelliğini sürdürmüştür. Ancak hiçbir zaman Arkaik ve Klasik dönemdeki ününe, zenginliğine ve konumuna ulaşamamıştır. Tüm Lykos Vadisi kentlerinde olduğu gibi, Kolossai da M.S. 60 yılındaki büyük depremde tamamen yıkılmıştır¹². Depremin arkasından bu kentler tamamen yeniden imar edilerek ayağa kaldırılmışlardır.

Lykos Vadisi'nin üst kısmında, şimdi Denizli organize sanayi bölgesinin güney yanında yer alan Kolossai'nin akropolis'i (kent merkezi) bir ada gibi yüksek tepeden oluşmuştur¹³ (Res. 1-2). Antik kent, ana yol üzerinde bulunması ve bir derecede de yün endüstrisiyle önemliydi¹⁴. Strabon (XII,8-16) Laodikeia'da yetişen kuzguni siyah renkli ve yumuşak tüylü koyunların, Kolossai'da de yetiştiğini, bunların kente büyük gelir sağladığını, bu koyunların renginin kentin ismini taşıdığını belirtmektedir. Plinius (N.H. XXI, 51) da yünlerin renklerinin "Cyclamen çiçeğinden elde edilen mor renkten dolayı Colossinus" olarak adlandırıldığını yazar. Ancak M.Ö. 3. yy.'ın ortalarında Laodikeia'nın Seleukoslar Kralı II. Antiochos tarafından kurulmasıyla Kolossai'nin ticaretteki şöhretini bu yeni kent devralmıştır. Bu açıdan Laodikeia ve Kolossai ticarete birbirlerine rakiptir¹⁵. Bir sonraki yüzyılda (M.Ö. 2. yy. başlarında) Hierapolis kurulunca, Lykos Vadisi'nde yer alan bu üç kent, özellikle tekstil üretiminde çok ileriye gitmişlerdir. Tekstil üretiminde hem iç

pazara hem de denizaşırı ülkelere ihraç yapan Hierapolis, Laodikeia ve Kolossai ekonomik yönden de ürünlerin pazarlanması için, sıkı bir şekilde Ege liman şehirlerine (özellikle Efes) bağlıydılar¹⁶. Lykos Vadisi'nde ticaret birliği kuran bu üç kent aynı zamanda İyonya ve Lidya kentleriyle büyük bir rekabet içindeydiler¹⁷. Bu rekabet ortamında Lykos Vadisi kentlerinin (Hierapolis, Laodikeia ve Kolossai) büyük başarı sağladığı açıktır. Öyle ki Roma Dönemi'nde imparatorluk sarayını dahi bu bölge insanları giydirmiştir. Bölgede bulunan aktif tekstil borsası kaliteye büyük önem vermiş, ikinci sınıf hatalı mal üretenler bu borsadan çıkartılmışlardır.

Kolossai antik kentinin sularının bol, toprağının da verimli olması sebebiyle dikkate değer bir tarım gelirinin olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Antik kaynaklardan anlaşıldığına göre, Kolossai özellikle Klasik Dönem'de yeşillikler içinde ve akarsu kaynaklarının yanında bulunmasıyla, tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde de büyük bir önem kazanmıştır. Pers ordularının dahi Kolossai'da konaklatılıp yedirilip içirildikleri düşünülürse, kentin önemi ve zenginliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bugün de Honaz, tarımsal yönden Denizli için önemli bir sebze ve meyve üretim merkezidir.

Kolossai'da ele geçen en erken tarihli sikkeler M.Ö. 2. ya da 1. yy.'dan daha önceye gitmemektedir¹⁸. Bu sikkede ön yüzde bir Zeus başı, arka yüzde ise ΚΟΛΟΣΣΗΝΩΝ (KOLOSSENON) adı geçmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait sikkelerde ise; İmparator Antoninus Pius (M.S. 138-161) dönemine ait olan bir sikkede ön yüzde Serapis (yeraltı tanrısı) ve ΚΟΛΟΣΣΗΝΩΝ (KOLOSSENON) yazısı, arka yüzde ayakta Hygieia (sağlık tanrıçası) elindeki tabaktan kutsal yılanı beslemektedir¹⁹. İmparator Commodus (M.S. 180-192) dönemine ait olan bir sikkede ön yüzde defne dallarından yapılmış çelenkli genç Demos (halk) başı ve ΔΗΜΟΣ ΚΟΛΟΣΣΗΝΩΝ (DEMOS KOLOSSENON) yazısı, arka yüzde ışın taçlı Helios (güneş tanrısı), dört atın çektiği araba içinde, ayakta cepheden, sağ elinde bir meşale, sol elinde dünyayı tutmaktadır²⁰. Aynı döneme ait diğer iki sikkelerin ön yüzünde Serapis (yeraltı tanrısı), arka yüzünde Isis (Mısır'da tabiatı sembolize eden tanrıça) cepheden ayakta, *sistrum*

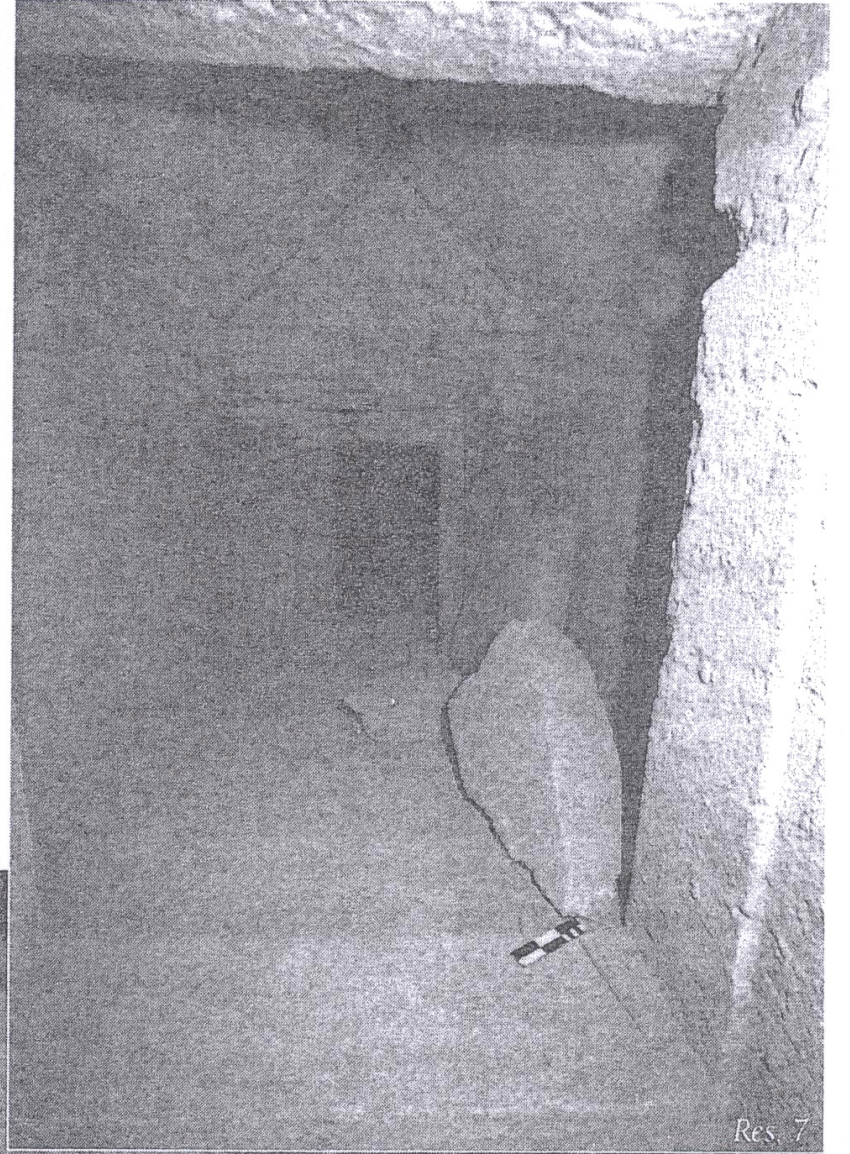

Res. 6

Res. 6: Kolossai kaçak kazı yapılan tümülüs mezar.

Res. 7: Kolossai I nolu tümülüs mezar ön odası.

Res. 8: Kolossai III nolu tümülüs mezar.

Res. 7

Res. 8

ve *situla* tutmaktadır ve ΚΟΛΟΣΣΗΝΩΝ (KOLOSSENON) yazısı yer alır²¹. Genel olarak Roma Dönemi sikkelerinin üzerinde yerel yönetici unvanları olarak; *magistrates* (başyargıç-yönetici), *grammateus* (bu unvan da kentte yargıç için kullanılmıştır), *arkhon* (yönetici), *strategos* (komutan-yönetici), *stephanephoros* (maliye ve hazine-den sorumlu), *demos* (halk meclisi), *boule* (şehir meclisi) geçmektedir²². Ayrıca sikkeler üzerinde, Lykos Nehri'nin sembolü kurt, Avcı Tanrıça Artemis, Serapis (yeraltı tanrısı), Artemis Ephesia, Tanrıça Athena, çocuklarıyla Tanrıça Leto, Zeus Laodikeus (baştanrı), Helios (güneş tanrısı), Asklepios (sağlık tanrısı), Hygieia (sağlık tanrıçası) ve Men (ay tanrısı) gibi tanrı-tanrıça resimleri yapılmıştır²³.

Bizans Dönemi'nde Kolossai'ı Sasaniler, Suriye ve Arap Müslümanlar, aşiretler halinde istila etmeye başladıklarında zaman, Toroslar'ın kuzeyindeki küçük vadiler ve Lykos Vadisi yerleşimleri büyük bir korku içindeydiler. Bu nedenle antik kenti, daha güvenli olan ve güçlü kalesiyle takviye edilmiş bir alana taşımak zorunluluğu doğmuştu. Zaten M.S. 7. yy. boyunca Bizans İmparatorluğu içinde bir organizasyon bozukluğu ve düzensizlik vardı. Sürekli yapılan baskınlar sonucunda halk büyük bir tedirginlik içindeydi²⁴. Bu nedenle Kolossai 2 km. güneyde Kadmos (Honaz) Dağı eteklerinde Kaletepe ve Hisar'da kurulan Khonai'a kademe kademe taşınmıştır (Harita. 1-2). Khonai sarp ve uçurum tepenin üzerinde surlarla takviye edilmiş önemli bir askeri merkezdi²⁵. Bu Güçlü Khonai surları belki de II. Justinianus (M.S. 685-695) tarafından yapılmıştır²⁶. M.S. 787 yapılan II. Nikaia Konsili'nde Kolossai piskoposluğu iki unvan taşımış olup, gerçekte bu, Khonai'ın piskoposluğuydu. Ona duyulan bir saygı göstergesi olarak Kolossai'ın hâlâ hatırlanması, M.S. 787'de de devam etmiştir. M.S. 858'de Khonai başpiskoposluk olmuştur²⁷. Daha sonra M.S.869'da yapılan konsil toplantısında Kolossai tamamen unutulmuş olup, temsil için piskoposluk unvanı Khonai'dan alınmıştır²⁸. VI. Leon'un (M.S. 886-912), tüm Bizans dünyası içinde 50 metropol ve 50 başpiskoposluk düzenlemesinde, Khonai bir başpiskoposluk olarak bırakılmıştır²⁹. Bu da Bizans Khonai'ının dinsel yönden çok önemli bir konumda olduğunu göstermektedir.

Khonai yaklaşık M.S. 941'lerde Araplarca tekrar istila edilmiştir³⁰.

Söylenebilir ki Kolossai Klasik Dönem'deki ününe, M.S. 1. yy.'da Hıristiyanlığın vadide yayılması için, Aziz Epaphra ile tekrar ulaşmıştır³¹. Çünkü Aziz Paulos mektuplarının Kolossailılara, Laodikeialılara ve Hierapolislilere okunması görevini Aziz Epaphra'ya vermiştir. Bu açıdan Kolossai'ın ilk rahibi Aziz Epaphra'dır. M.S. 4. yy.'dan sonra Kolossai iyice gözden düşünce yeni kurulan Khonai önem kazanmaya başlamıştır. M.S. 4. yy.'dan sonra yapılan Kolossai'ın büyük kilisesi St. Mikhael Arkhistrategos yalnız bölgede değil, tüm Anadolu'da dinsel bir merkez olarak şöhretini devam ettirmiştir³². M.S. 9. ve 10. yy. süresince Khonai büyümüş ve bu kilisenin ününden dolayı, bir dönemde St. Mikhael olarak da anılmıştır. M.S. 451'de Epiphanius, 692'de Kosmos, 787'de Dositheos, 860'da Samuel, Kolossai-Khonai'a başpiskopos olarak atanmıştır³³.

Lykos Vadisi'nde Hıristiyanlığın ilk yayılmaya başlaması M.S. 40-50 yıllarından itibaren başlar. Bu din ilk önce Hierapolis'te, Laodikeia'da ve Kolossai'da Yahudi cemaatleri arasında yayılmıştır. Çünkü vadide antik dönemde bu cemaatler büyük haklar elde ederek ticaret ve sanatta en yüksek noktaya kadar ulaşmışlardır. Yahudi cemaatleri Kolossai, Laodikeia ve Hierapolis'te büyük güç ve imtiyazlara sahipti. Bu cemaatlerle ilgili sinagog'lar, Lykos Vadisi antik kentlerinde henüz tespit edilememiştir. Vadi kentleri, içinde buldukları zenginlikten dolayı, ilk başta bu yeni dine karşı fazla bir ilgi göstermemişlerdir. *Incil*'de şöyle geçmektedir (Timotheos'tan): “Tanrı'nın isteği ile Isa'nın elçisi atanan ben Paulus ve kardeşimiz Kolossai'da bulunan ve Tanrı'ya iman eden kutsal kardeşlere selam. Babamız Tanrı'dan size lütuf ve esenlik olsun”.

Kutsal Kitap'ta (*Incil*) adı geçen Lykos Vadisi'nin üç kenti Laodikeia, Hierapolis ve Kolossai'lılara gönderilen mektuplarda “Tanrı'nın birliği, varlığı, vadi kentleri için dualar yapıldığı, kötülüklerden uzak durulması gerektiği, iyilik, yardımseverlik, hoşgörülü olunması, kocaların kadınlara, kadınların kocalarına, anne babanın çocuklarına iyi davranması gerektiği” şeklinde öğütler yer almıştır. Mektubun bir bölümünde “Yunanlı ve Ya-

hudi, sünnetli ve sünnetsiz, barbar (yabancı), Iskit (Türkler) köle ve özgür ayırımı yoktur. Tanrı her şeydir ve her şeydedir” ifadesi yer alır. Yeni din bu eşitlik ilkesi, yardımseverlik, hoşgörü anlayışından dolayı, Roma baskısı altında olan insanlar arasında hızlı bir şekilde yayılmıştır. Mektubun son selamlar bölümünde Paulos hapishane arkadaşlarının (Thikos, Aristarkhos, Markos vd.) Hierapolis’lilere, Laodikeialılara ve Kolossailılara şükran ve selamlarını iletir. Ve son bölümler şu şekilde devam eder: “Gerek sizin (Kolossailılar) için, gerek Laodikeia ve Hierapolis’te bulunanlar için çok emek verdiğine tanıklık ederim. Laodikeia’daki kardeşlere, Nimfa’ya ve onun evindeki topluluğa selam edin. Bu mektup aranızda okunduktan sonra, Laodikeia topluluğuna da okunsun. Sizde Laodikeia’dan gelecek olan mektubu okuyun... Ben Paulos bu selamı kendi elimle yazıyorum. Zincire vurulduğumu unutmayın. Tanrı’nın lütfu sizinle birlikte olsun”.

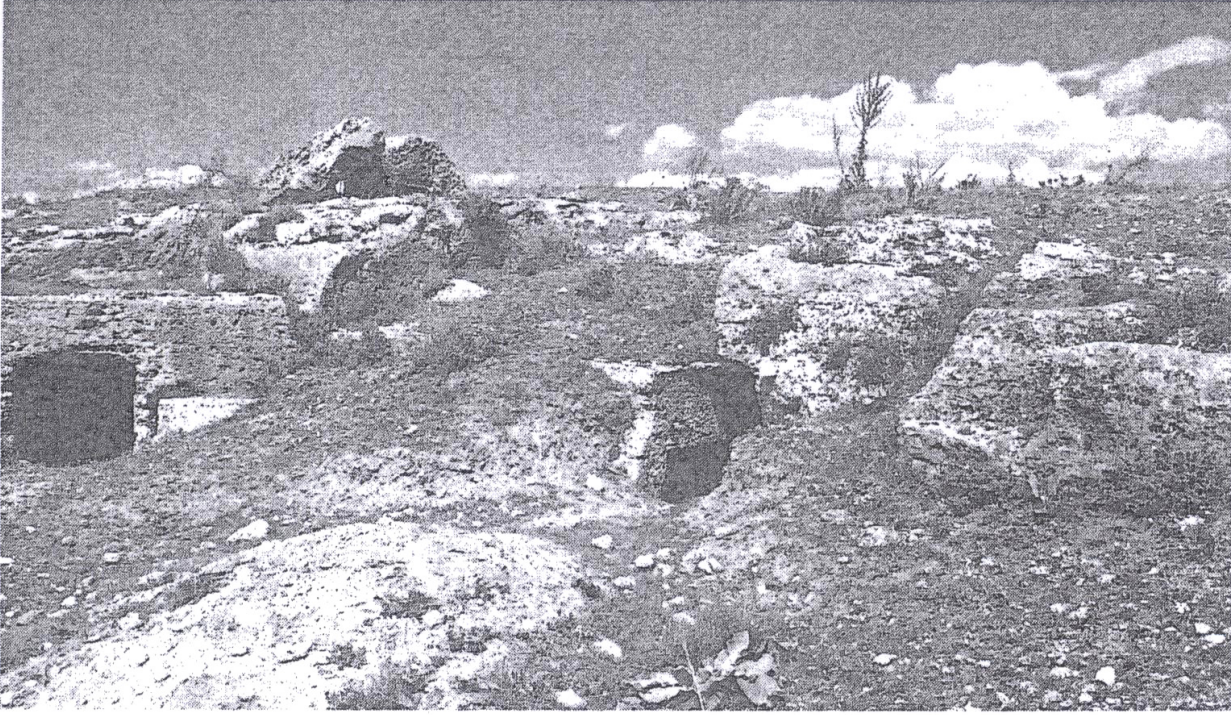
1070 içinde Lykos Vadisi içinde ilk defa Selçuklu Türklerinin akınları başlamıştır. Bundan sonra sürekli olarak bölgede Türklerle Bizanslılar arasında savaşlar meydana gelmiştir. Khonai’lı tarihçi Niketas Khoniates (VI/231) Bizans İmparatoru Manuel Komnenos’un Myriokephalon Savaşı öncesi, Khonai ve St. Mikhael kilisesini ziyaretini şu sözleriyle aktarmaktadır: “İmparator başkentten hareketle Frigya ve Laodikeia’dan geçip, benim doğduğum yer olan müreffeh ve büyük şehir eski Kolossai şimdi Khonai’a geldi. Burada fevkalade büyük, şahane güzellikte ve her bakımdan hayranlık uyandıracak bir sanat eseri olan Baş-melek Michael Kilisesi’ni ziyaret etti. Khonai’dan imparator Lampis üzerinden Kelainai’a (Dinar) yürüdü. ...bundan sonra imparator Khoma (Gümüşsu) Myriokephalon’a (bin kelle anlamında) geldi. Burası eski ve terk edilmiş bir kaledir ve ya orada olup bitenlerden bu adını almıştır yahut da orada bu adın ifade ettiği olay vuku bulmuştur. Çünkü bu kale yanında, tasvir edeceğim gibi, binlerce Bizanslı’nın kellesine ölümün darbesi inmiştir...” Bu bilgiler bize Türklerin eline geçmesinden önce 11 ve 12. yy.’da Khonai’ın hem zengin ve bayındır hem de St. Mikhael Kilisesi’nin mevcudiyetiyle kutsallığının önemini göstermektedir. Anadolu’nun en büyük ve görkemli kilisesi St. Mikhael’in yeri bugün tam olarak tespit edilememiştir. Daha sonraki dönemde ise Khonai şehri ve bölge tamamen Türklerin eline geçmiştir³⁴.

Klasik Dönem ve öncesinin en büyük Frigya kenti olan Kolossai’da günümüzde, Höyük Tepesi olarak adlandırılan akropol haricinde, fazla bir kalıntı görülmez (Res. 1-2). Akropol üzerinde gezildiğinde, daha çok kırık seramik parçaları olmak üzere, Roma ve Bizans dönemlerine ait bazı mimari yapı izlerine, mermer ve traverten mimari parçalara rastlanmaktadır. Genel olarak aşağıda tarım arazileri içinde yayılmış olan Klasik ve Roma dönemi kent kalıntılarının neredeyse tamamına yakını tarım amacıyla tahrip edilmiştir. Bean’in³⁵ sözünü ettiği tiyatro yapısı, büyük bir çukur alan olarak Höyük Tepesi’nin alt doğu kenarında göze çarpmaktadır (Res. 2). Ancak bu tiyatro yapısından Ramsay³⁶ hiç söz etmemiştir.

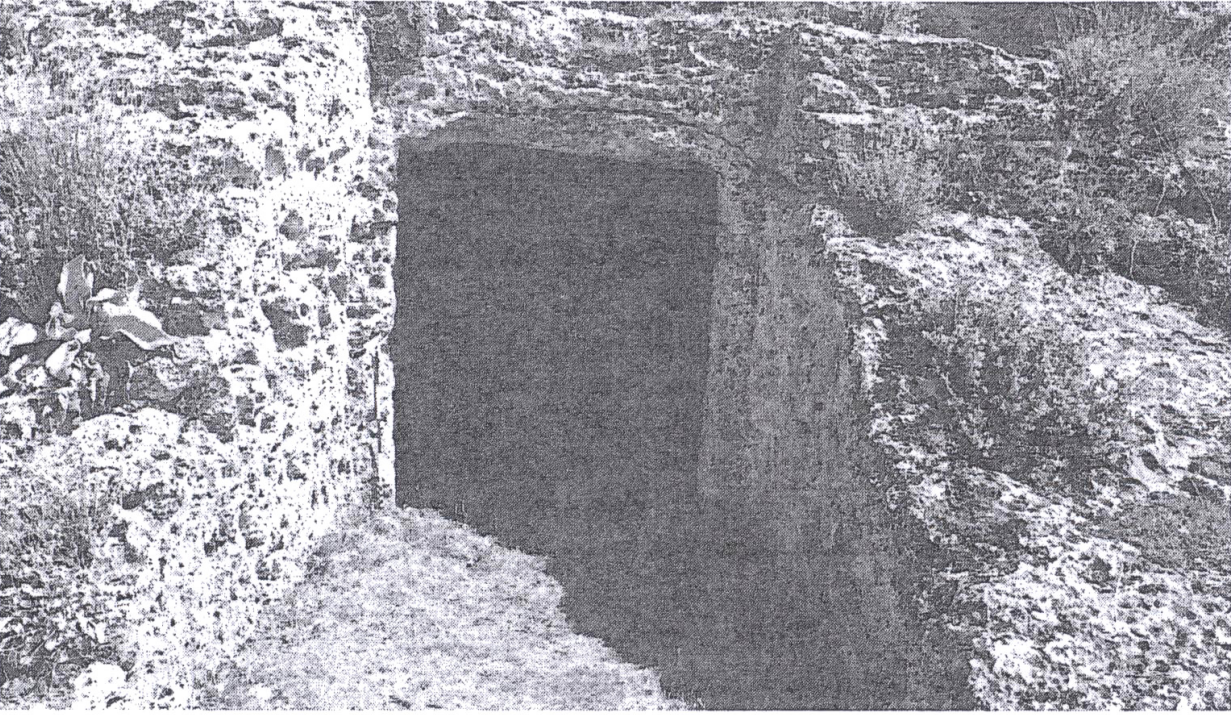
Höyük Tepesi’nin kuzey kısmında yer alan ve traverten su kanalları ile çarkları döndürdüğü anlaşılan su olukları, kentte bir zamanlar bol miktarda olduğu anlaşılan değirmen yapılarının görülebilen kalıntılarını oluşturur³⁷ (Res. 3-5).

Kolossai nekropolü Höyük Tepesi’nin kuzey ve kuzeydoğu tarafındaki, Kayaarası ve Yelgerisi Mevkii’ndeki traverten kayalık alanlarda yayılmıştır (Harita: 1, Res. 3). Bu alanda, yer alan tümülüs mezarlarda kaçak kazıların yoğunlaştığı izlenmektedir (Res. 6). Özellikle Hellenistik Dönem’de yaygın olduğu anlaşılan tümülüs mezarlar, tamamen traverten kaya kütlesi içine oyulmuş merdiven ya da rampayla inilen bir *dromos*, dikdörtgen planlı ve beşik çatılı mezar ön odası ve yine dikdörtgen planlı beşik çatılı asıl mezar odasından oluşur (Çiz. 1-2, Res. 7-8). Asıl mezar odalarında, üç yönde yine kayaya oyulmuş *kline*’ler yer alır³⁸. Bu mezarların üzeri yığma toprak ile kapatılarak tümülüs yükselti oluşturulmuştur³⁹. Tümülüs mezarların yanında kaya içine oyulmuş yine *dromos* ve mezar odalarından oluşan kaya mezarlar (Res. 9-10), kaya oygu tekneler (Res. 11) ve beşik çatılı, ancak alt kısmı yine traverten kayaya oyulmuş anıt mezarlar (Res. 12) bu alanda yaygın olarak göze çarpmaktadır.

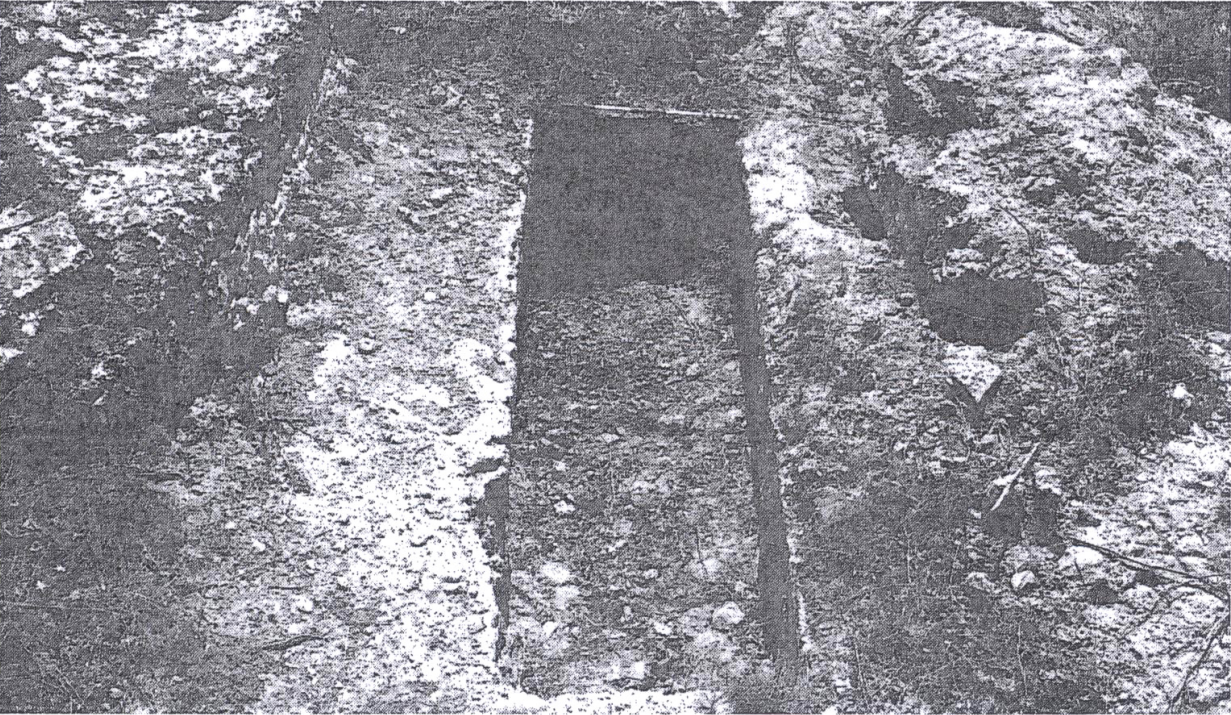
Nekropol alanları içinde görülen, travertenden yapılmış profil (*torus-trochilus*) kaideli, yüksek dikdörtgen-kare gövdeli, geison-korniş üstüne yerleştirilmiş köşe ve tepe akroter’li olan beşik çatılı kapaklarıyla bir tapınak cephesini çağrıştıran mezar stel’leri, mezar girişi yanlarına dikilmiş

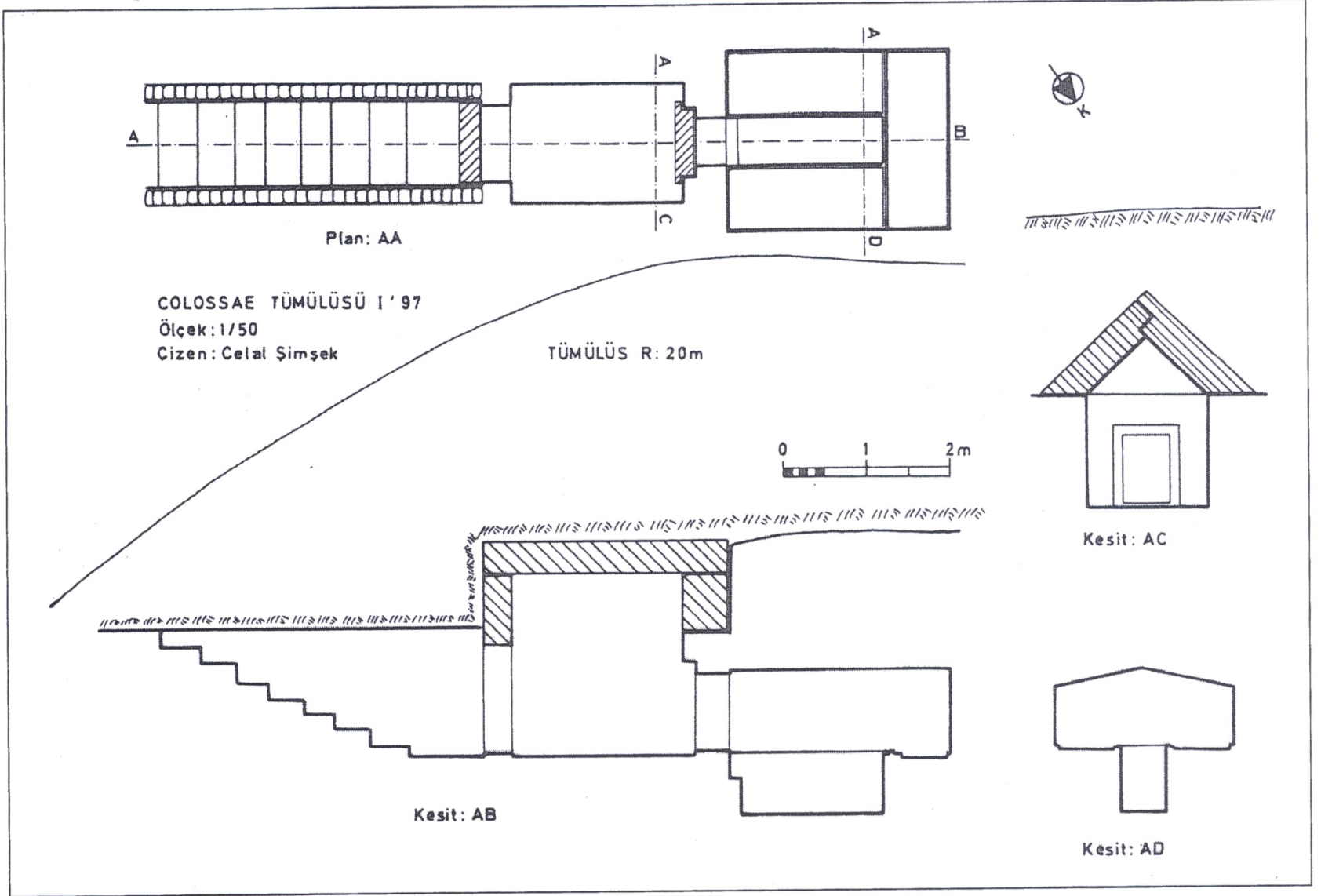
Res. 9: Kolossai, kaya mezarları.

Res. 10: Kolossai, traverten içine oyulmuş kaya mezar.

Res. 11: Kolossai, traverten içinde oygu tekne mezar.

Çizim 1: Kolossai I nolu tümülüs mezar.

olmalıdır⁴⁰ (Res. 13). Bu tip stel'ler genellikle Eumeneia antik kentinde yaygın olarak görüldüğünden, "Eumeneia tipi stel'ler" olarak bilinmektedir⁴¹. Kolossai nekropolü'nden getirilen ve Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen, Roma Dönemi'ne ait kabartmalı mezar stel'leri üzerinde, karı-koca ve çocukların yer aldığı ziyafet sahneleri betimlenmiştir⁴².

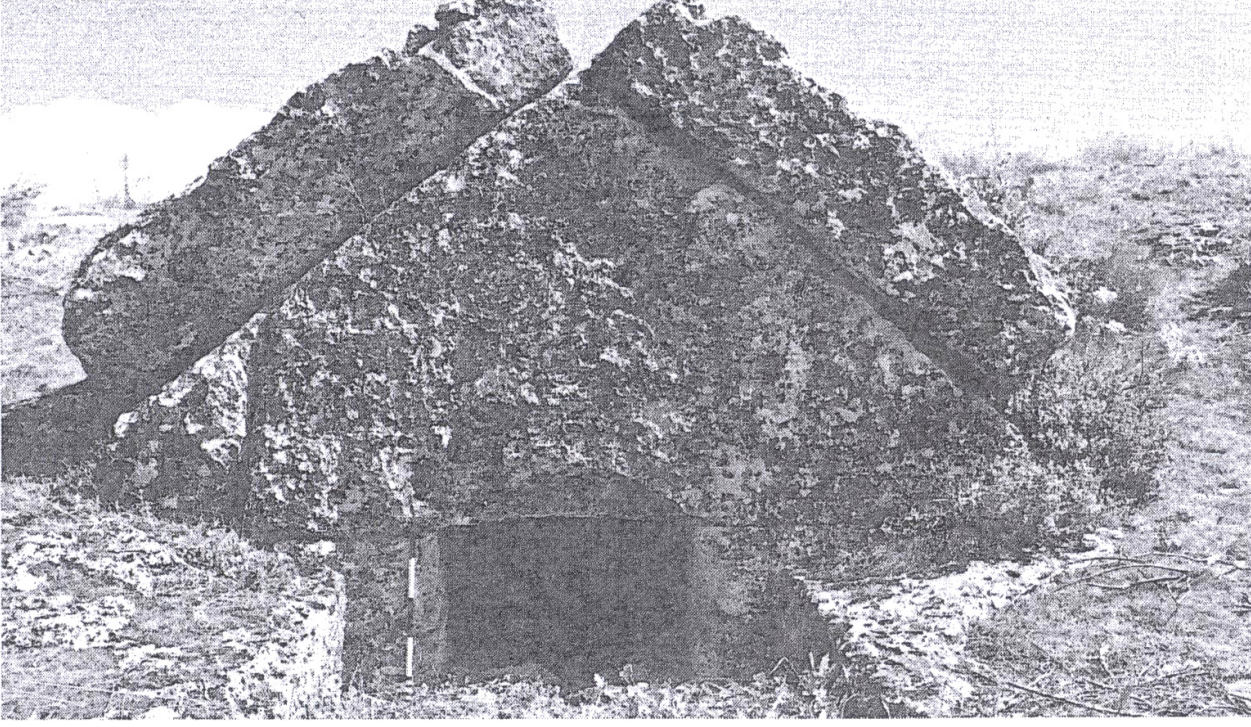
Yine Kolossai nekropolü'nden getirilen ve Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde 18-81-213 envanter no'da sergilenen üç parça halindeki Pamfilya tipi "ana küme" mermer gırlanlı lahit (Res. 14) ise M.S. 145-150 yıllarına tarihlenmektedir⁴³.

Kolossai nekropolü içinde görülen mezarlar genel olarak, Hellenistik ve Roma dönemleri içinde kullanılmışlardır. Ancak ele geçen mezar stel'lerinin hepsi Roma Dönemi örnekleridir.

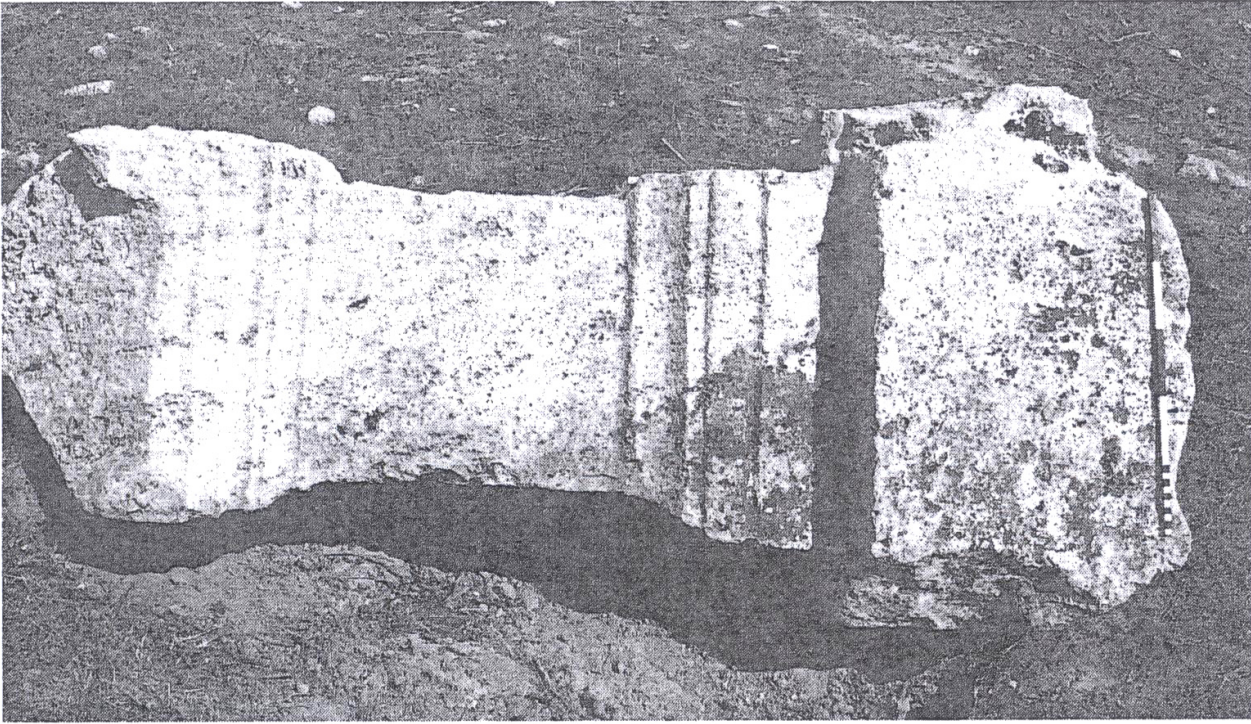
Kolossai'nin Antik Dönem'de ulaştığı büyük şöhret, ancak kentte yapılacak olan sistemli kazılar ile açığa çıkarılabilecektir. Bu sayede Lykos bölgesi tarihi ve sanatı da daha fazla aydınlanacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

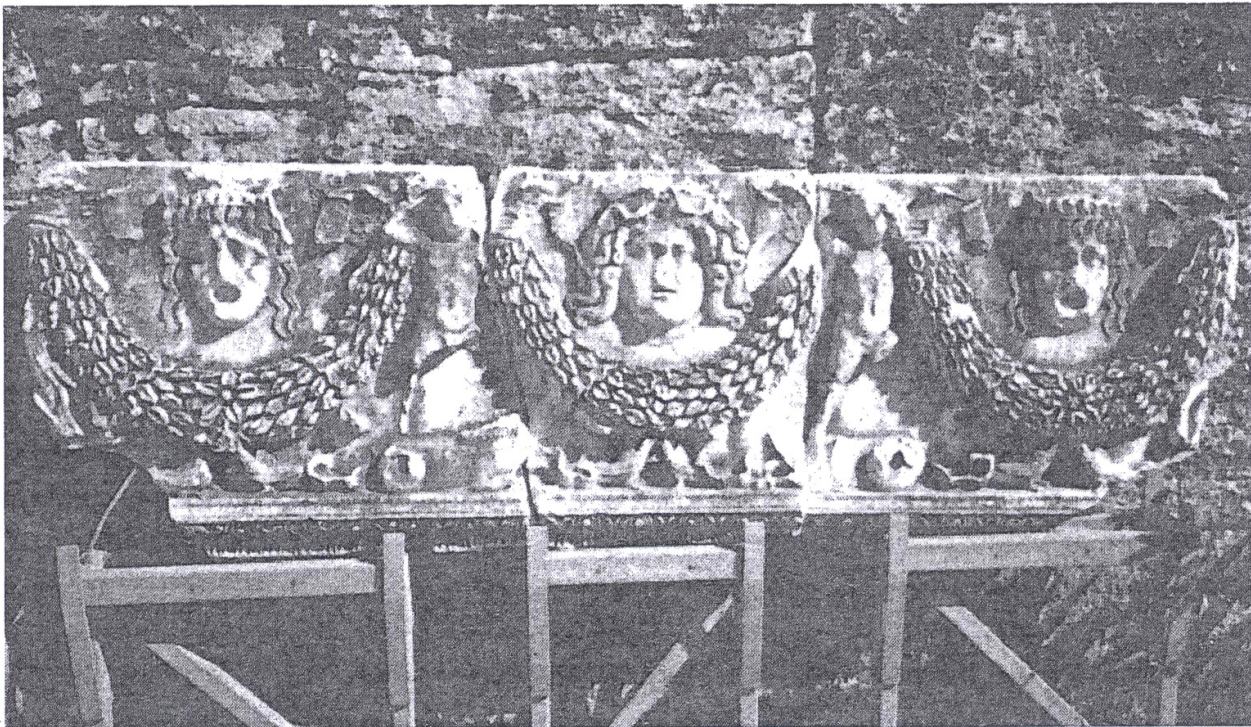
- Baysal, H., 2000 "Le Antiche Citta' della Valle del Lycos, Ricerche Archeologiche Turche nella Valle del Lykos", *Archeologia e Storia* 6, Roma, s. 19-49.
- Bean, G.E., 1987, *Karia* (Çev. B. Akgüç), İstanbul.
- Buckler, W.H.-W.H., Calder, 1939 *Monumenta Asiae Minoris Antiqua. Vol.VI, Monuments And Documents From Phrygia and Caria*, The Manchester University Press.
- Buckler, W.H.-W.H. Calder-W.K.C. Guthrie, 1933 *Monumenta Asiae Minoris Antiqua. Vol.IV, Monuments And Documents From Eastern Asia and Western Galatia*, The Manchester University Press.
- Drew-Bear, Th., 1978 *Studia Amstelodamensia ad Epigraphicam, Ius Antiquum et Papyrologicum Pertinentia, XVI, Nouvelles Inscriptions de Phrygie*, Zutphen, s. 53-114, Lev. 18-40.
- Ferrero, D. B., 1993 *Hierapolis, Aslantepe Hierapolis Iasos Kyme, Scavi archeologici italiani in Turchia*, Venezia, s.105-187.
- Head, B.von., 1977 *Historia Numorum A Manual of Greek Numismatics*, London, 1911 (yeni ve genişletilmiş tekrar baskı 1977).

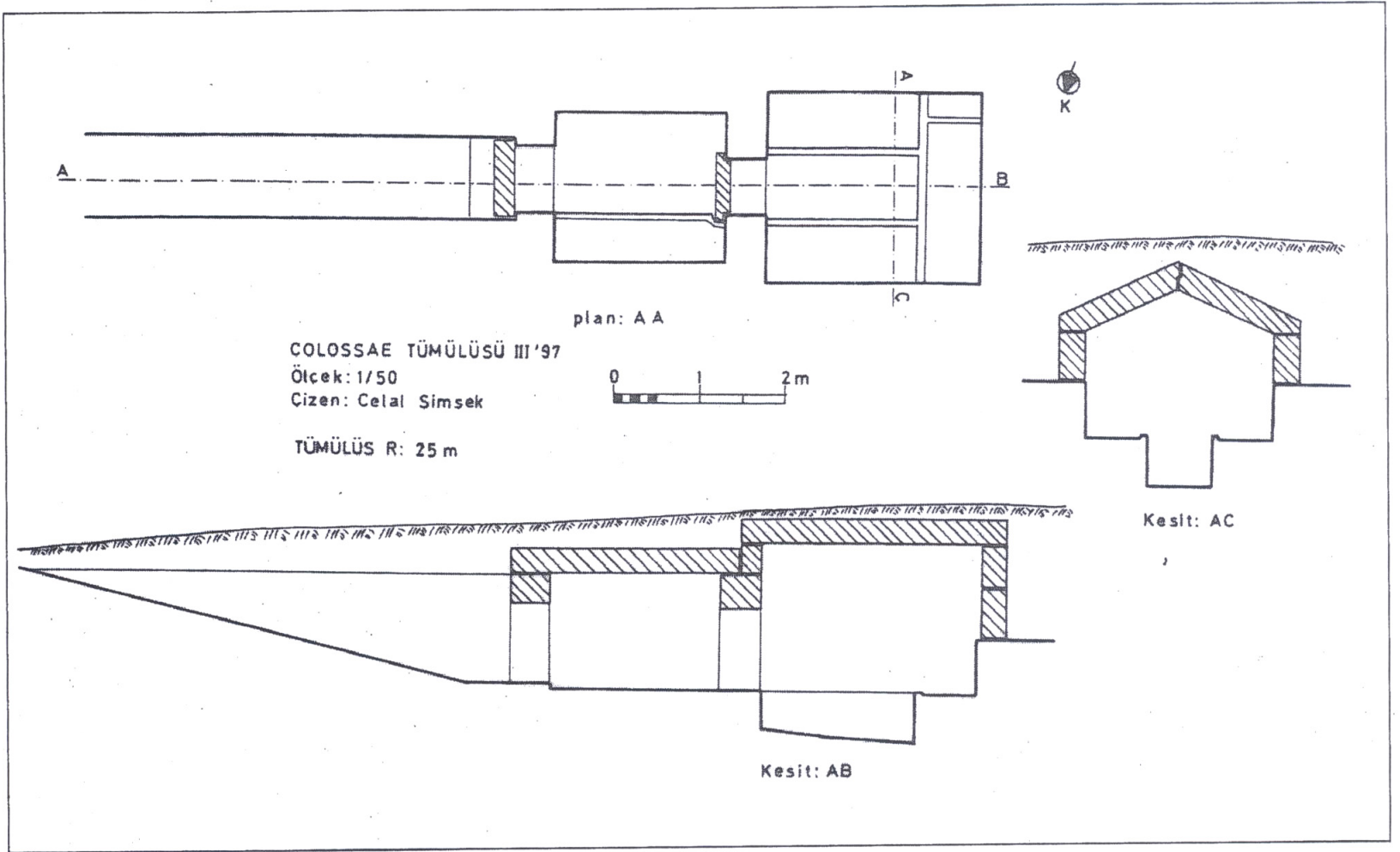
Res. 12: Kolossai, beşik çatılı anıt mezar

Res. 13: Eumeneia tipinde (tapınak cephesi şeklinde) yapılmış mezar stel'i.

Res. 14: Kolossai'dan 18-81-213 envanter nolu Pamfilya tipi "ana küme" lahit parçaları.

Çizim 2: Kolossai III nolu tumulus mezar.

- Herodotos, 1973 Herodot Tarihi (Çev. M. Ökmen), İstanbul.
- Humann-vd., 1898 C. Humann, C. Cichorius, W. Judeich, F. Winter, Altertümer von Hierapolis, MIT 61, Berlin.
- Ksenophon, 1998 Anabasis (Onbinlerin Dönüşü), Çev. T.Gökçöl, İstanbul.
- Lloyd, S., 1972 Beycesultan, Vol. III, London.
- Lloyd, S., 1998 Türkiye'nin Tarihi (Çev. E. Varinlioğlu), Ankara.
- Lloyd, S.-J. Mellaart, 1962 Beycesultan, Vol. I-II, London.
- Lloyd, S.-J. Mellaart, 1965 Beycesultan, Vol. I-II, London.
- Magie, D., 1950 Roman Rule in Asia Minor, Vol. I-II, Princeton.
- Mellaart, J.- A. Murray, 1995 Beycesultan, Vol. III, Part.II, London.
- Niketas Khoniates, 1995 Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), Çev. F. Işıltan, TTK, Ankara.
- Ramsay, W.M., 1895 The Cities And Bishoprics of Phrygia, Vol. I, Oxford.
- Ramsay, W.M., 1960 Anadolu'nun tarihi Coğrafyası (Çev. M. Pektaş), İstanbul.
- Ruge, W., 1921 "Kolossai" Paulys Realencyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft, XI, 1, Stuttgart, s. 1119-1120.

- SNG, 1982 Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum, Ionia, New Jersey.
- Strabon, 1987 Coğrafya, Anadolu (Kitap. XII, XIII, XIV), (Çev. A. Pekman), İstanbul.
- Şimşek, C., 2000 Antik Lycos Vadisinde 2000 Yıllık İnançlar, İzmir.
- Şimşek, C., 1999 "Antik Dönemde Çürüksu(Lycos) Vadisinde Kültürel ve Ekonomik Yaşam", Arkeoloji ve Sanat, 92, İstanbul, s. 2-8.
- Şimşek, C., 1998 "Laodikya Ana Küme Girlandlı Lahidleri (A ve B)", Arkeoloji ve Sanat, 85, İstanbul, s. 1-28.
- Şimşek, C., 1997 Hierapolis Güney Nekropolü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- Yıldız, H., 1999 "Denizli Müze Müdürlüğü Lycos Vadisi Çalışmaları", IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara, s. 247-262.

DİPNOTLAR

1. Grek ve Roma çağlarının yanı sıra Bizans Dönemi'nde de kent ismi daha çok Kolossai olarak kullanılmıştır. Ancak, kent isminin hem Kolossai, hem de Latince Colossae olarak kullanıldığı bir gerçektir (Ruge, 1921, s. 1119).
2. Bean, 1987, s. 304.
3. Ramsay, 1895, s. 208.

4. Antik kentte bugüne kadar herhangi bir araştırma yapılmadığından, Höyük Tepesi katmanlarında yerleşim tabakalarının nereye kadar indiği henüz tespit edilememiştir. Ancak Kolossai'nin yaklaşık 10 km. kuzeybatısında yer alan Akhan nekropolü'nde Denizli Müze Müdürlüğü adına Arkeolog Ali CEYLAN tarafından 2001 yılında yapılan kurtarma kazılarında, Eski Tunç Çağı'na (M.Ö. 3000-2500) kadar inen küp mezarlar açığa çıkarılmıştır. Bu mezarlar özellikle Batı Anadolu gömü geleneği açısından çok önemli bilgiler elde etmemizi sağlamıştır (Bu değerli bilgileri benimle paylaşan Arkeolog Ali CEYLAN'a çok teşekkür ederim). Zaten Çivril Beycesultan kazı buluntuları, bölge yerleşimlerini Kalkolitik Çağ'a kadar dayandırmıştı (Beycesultan kazı bandları için bakınız: Lloyd-Mellaart, 1962; Lloyd-Mellaart, 1965; Lloyd, 1972; Mellaart-Murray, 1995). Bu yerleşimler bölgemizde kesintisiz olarak günümüze kadar devam etmiştir. Akhan nekropolü kazıları göstermiştir ki Lykos (Çürüksu) çanağı içinde artık Eski Tunç Çağı'ndan itibaren elimizde somut veriler vardır. Buna dayandırarak Kolossai Höyük Tepesi'ndeki ilk yerleşimi Kalkolitik Dönem'e kadar indirmemiz yanlış olmayacaktır. Ancak bu görüşümüz bu alanda kazı yapıp somut veriler elde edilinceye kadar teorik olarak kalacaktır. Diğer taraftan Kolossai Antik Dönem için çok önemli olan, hem su kaynakları yanında hem de bir yamaç alana yaslanmış olup, bir geçiş noktası üzerindedir.
5. Herodotos'a (VII,30) göre "(Kserkses) Frigya kenti Anaua (Çardak) ve tuz çıkarılan bir gölün yanından geçti. Büyük bir Frigya kenti olan Kolossai'a geldi. Lykos ırmağının bir yarıkta akıp kaybolduğu yer burasıdır. Lykos aşağı yukarı beş stad sonra yine yeryüzüne çıkar ve Menderes'e karışır. Kolossai'dan çıkan ordu Frigya ile Lidya'yı ayıran sınıra Kydrara'ya geldi. Burada toprağa çakılı bir dikme vardır. Kroisos (Lidya kralı) tarafından diktirilmiştir ve üzerindeki yazıt Lidya ve Frigya sınırını gösterir.."
6. Ksenophon'a (II,6) göre "Kyros Sardes'ten çıkıp üç günlük yürüyüşle, 20 fersenklik (1 fersenk=30 stadyum=5.5 km.) yol alıp Menderes kıyısına geldi. Menderes'in genişliği 200 ayaktı, üstünde 7 tekmeden oluşan bir köprü vardı. Kyros bu köprüyü aşp Frigya içinde bir günlük yürüyüşle 8 fersenklik (44 km.) yol alarak kalabalık, büyük ve zengin bir şehir olan Kolossai'a ulaştı. Orada 7 gün kaldı. Teselyalı Menon, Doloplardan, Aineialılardan ve Olynthoslulardan oluşan 500 hafif ve 1000 ağır piyade gelip, Kolossai'da Kyros'a katıldı. Kral bundan sonra 3 günlük bir yürüyüşle Kelainai'ye (Dinar) ulaştı..."
7. Bean, 1987, s. 304.
8. Birinci ana kavşak noktası Laodikeia'ydı. Efes'ten çıkan ana hatlardan biri Magnesia, Tralleis, Nysa, Mastaura, Antiokheia, Karoura, Laodikeia, Kolossai üzerinden ikinci kavşak noktası olan Apameia'ya ulaşıyordu (Ramsay, 1960, s. 50).
9. Kolossai'nin güney tarafında Kadmos (Honaz) dağı yer alır. Karşı tarafta kuzeyde Çökelez Dağı'nın uzantısı olan Devekavuştu Burnu bulunur. İki dağ arasındaki vadi 5 km. genişliğinde olup, ortada kalan bölümde Gürleyik Geçidi uzar. Bu vadi içinden Antik Çağ'da, günümüzde de olduğu gibi ana geçiş sağlanmaktaydı. Özellikle hem karayolu, hem de tren yolu; Honaz, Kocabaş, Kaklık, Alikurt Boğazı, Bozkurt ve Çardak güzergahı ile Afyon il sınırına, oradan da ana dağıtım noktası olan Dinar'a ulaşmaktadır. Bu güzergah binlerce yıldan bu yana hiç değişmeden bu şekliyle kullanılmaktadır. Çünkü vadinin iki yanında aşılması güç dağlar yer almakta, daha ileride Anava (Çardak)'da ise Acı Göl alanı olduğu için, zorunlu olarak geçiş kuzeyde Maymun Dağı'nın eteği ile göl alanı arasında yer alan 150 metrelik bölümden sağlanmak zorundadır. Kolossai'nin bulunduğu dar boğaza olsun, Anava (Çardak) geçişine olsun hakim olmak, tüm bölgeye hakim olmakla eşdeğerdedir. Selçuklu Dönemi'ne ait Akhan Kervansarayı ve Çardak Han aynı yol güzergahı üzerinde bulunur. Kocabaş, Kelkaya ve Aşağı Dağdere köyü geçilince, Kaklık'ta ana güzergahtan kuzeydoğuya doğru ayrılan ve Küçük Malı Dağı boğazından sağlanan, Yokuşbaşı Geçidi yer alır. Bu geçit ile Antik Dönem'de; Lampe (Çivril) Ovası yerleşimleri olan Lounda (Çal-Yukarı Seyit köyü), Mossyna (Çal), Motella (Medele köyü), Dionysopolis (Ortaköy), Apollon Lairbenos Tapınağı (Çal-Bahadırlar köyü), Pepouza (Bekilli), Peltai (Çivril) ve Eumeneia (Işıklı)'ya ulaşım sağlanıyordu. Günümüzde ise aynı güzergah; Çal, Bekilli, Çivril ve Uşak yönüne ulaşımı sağlamaktadır. Ayrıca Antik Dönem yol güzergahları için bakınız: Ramsay, 1895., s. 11-14; Ramsay, 1960, s. 29, 44 vd.; Magie, 1950, s. 40 vd., 126-127.
10. Herodotos Lykos (Çürüksu) Vadisi'ne gelmemiştir. O özellikle kıyı kentleri dolaşmış olup, bu bölge ile ilgili aktardığı bilgiler daha çok ikinci ağızdandır. Buna karşılık, Strabon M.S. 9 yılında bölgeye gelmiş ve dolaşmıştır. Bu açıdan Strabon'nun verdiği bilgiler kendi gözlemlerine dayanır ve bugünkü durum ile kıyasladığımızda onun bilgilerinin daha gerçekçi olduğu görülmektedir. Bu gözlemler için bakınız; Ramsay, 1895, s. 209-211; Bean, 1987, s. 305.
11. Çünkü Lykos Vadisi'nin önceleri tek büyük kenti Kolossai'dı. Daha sonra Hellenistik Dönem'de ön-

- ce M.Ö. 3. yy.'ın ortalarında Laodikeia, daha sonra da M.Ö. 2.yy.'ın başlarında Hierapolis antik kentleri kurulunca, doğal olarak bölge zenginlikleri paylaşılmak zorunda kaldı. Bu da eski dönemlerdeki Kolossai'nin ihtişamını etkiledi.
12. Magie, 1950, s. 564, 1421; Bean, 1987, s.280; Human vd., 1898, s.23-24; Ferrero, 1993, s.110.
  13. Höyük Tepesi olarak adlandırılan ve eski yerleşim katmanlarının bulunduğu suni tepenin kuzey-batı yönünde yüksekliği yaklaşık 61 m., güney-doğu yönünde ise 45 m. kadardır.
  14. Magie, 1950, s. 127.
  15. Magie, 1950, s. 127.
  16. Magie, 1950, s. 47.
  17. Magie, 1950, s. 48.
  18. Head, 1977, s. 670.
  19. SNG, 1982, No: 309.
  20. SNG, 1982, No: 310.
  21. SNG, 1982, No: 311-312.
  22. Ruge, 1921, s. 1119-1120; Ramsay, 1895, s. 212; Head, 1977, s. 670.
  23. Head, 1977, s. 670
  24. Saldırıları karşısında Kolossai açık ovada müdafasız bir şehirdi ve Bizans savaşları sırasında tamamen yıkılmıştı (Ramsay, 1960, s. 146).
  25. Ramsay, 1960, s. 146; Ramsay, 1960, s. 83.
  26. Ramsay, 1895, s. 213; Bu kesin olmasa bile Khonai Kalesi'nin M.S. 7 veya 8. yy.'da Arap istilalarını önlemek için yapıldığı kesindir. Bu güçlü surların bir kısmını günümüzde Honaz ilçesinin de yaslandığı Kaletepe ve Hisar mahallesi yamaçlarında görmek mümkündür. Burası eski Khonai kalıntılarının bulunduğu alanlardır. Bu yamaçlarda yer alan Khonai'nin tamamen savunma amacıyla kurulduğu şüphe götürmez.
  27. Frigya bölgesi içinde yer alan Lykos Vadisi kentleri, piskoposluk olarak Khonai başpiskoposluğuna bağlıydılar (Ramsay, 1960, s. 95).
  28. Ramsay, 1895, s. 213; Şüphesiz uzun süre Kolossai'nin hatırlanmasının nedeni, Aziz Paulos'un Kolossai'li meslektaşı Epaphra'ya göndermiş olduğu kutsal mektuplar ve Hıristiyanlığın bu vesile ile bölgede yayılmasından kaynaklanıyor olmalıdır.
  29. Ramsay, 1895, s. 214. M.S. 858'de Khonai başpiskoposu Roma'ya temsilci olarak yollanmıştı. Aynı yılda Khonai, bir Bizans metropolü olarak gösterilmiştir (Ramsay, 1960, s. 255).
  30. Ramsay, 1895, s. 214.
  31. Şimşek, 2000, s. 13.
  32. Ramsay, 1895, s. 214.
  33. Ramsay, 1895, s. 234; Ruge, 1921, s. 1119.
  34. 1076-1119'da Roma ticaret yolunun Laodikeia ile Apameia arası, tamamen Türklerin elindeydi (Ramsay, 1960, s.84).
  35. Bean, 1987, s. 305: "Aşağıda doğuda, büyük bir çukur alan göze çarpıyor; tiyatro, oturma sıraları ve sahne yapısının korunamamış olmasına karşın, cavea'nın kuzey köşesiyle tanımlanabildi".
  36. Bakınız Ramsay, 1895, s.208-234; Resim. 2'de görüleceği gibi tiyatro, eski höyük yerleşimi üzerine inşa edilmiştir.
  37. Değirmen yapısı kalıntıları bugün üç grup halinde izlenebilmektedir. Her grupta üçer oluk olduğu düşünülürse en az bu alanda 12-15 değirmen olduğu tespit edilmektedir. Kentte su kaynaklarının bol olması, burada Antik Dönem'de çevre kentlere de un yapıldığı olasılığını da akla getirmektedir. Büyük olasılıkla Klasik Dönem'de hem Kserkses'in, hem de Kyros'un kalabalık ordularını doyurmak için kentte o dönem için yer alan değirmenler hiç durmadan 24 saat çalışmış olmalıdır. Günümüzde Höyük Tepesi'nin batı kısmındaki dere içinde hala çalışan değirmen yapıları mevcuttur.
  38. Hierapolis Kuzey Nekropolü'nde Müze Müdürlüğü adına kazıları yürüten Arkeolog Haşim YILDIZ Geç Hellenistik-Erken Roma dönemine ait, beşik çatılı bir Musevi mezarını ve bir tümülüs mezarı soyulmamış olarak tespit etmiştir. Bu anıt mezarlarda yer alan *kline*'ler üzerine inhümasyon olarak cesetler hediyeleriyle bırakılmış olup, Musevi mezarında 3 adet kremasyon (bu gelenek bölgeye dışardan gelen Romalılarca tercih edilmiştir) kabı bulunmuştur. Bu mezarlar bölgede Hellenistik ve Roma dönemlerinde yapılan gömü geleneğine açıklık getirmesi bakımından çok önemlidir (bu değerli bilgileri benimle paylaşan Arkeolog Haşim YILDIZ'a teşekkür ederim).
  39. Yıldız, 1999, s.247-249, Çizim. 1-3, Resim. 1-8; Bu mezarlarda kazılar sırasında bulunan iğ formulu *unguentarium*'lar M.Ö. 2. yy. özellikleri göstermektedir.
  40. Beşik çatı kapaklı yapılmış bu mezar stel'lerinin bazılarının üzeri yazıtlıdır (bkz. Buckler-Calder, 1939, no: 43-45, Lev. 9). Stel'lerin mezar girişlerinin yanlarına dikildiklerine dair stel geçme yuvaları tespit edilmiştir. Yüzeyde görülen beşik çatılı stel'lerin hepsi Roma Dönemi'ne aittir.
  41. Bu tipteki stel'ler için bkz. Buckler-Calder-Guthrie, 1933, No: 342-357, Lev. 68-70; Drew-Bear, 1978, No:15,22,38-39, Lev. 24,28,33.
  42. Bu stel'ler için bkz. Buckler-Calder, 1939, no: 47-48, 50, Lev. 10.
  43. Bu lahit tipinin özellikleri ve tarihleme için bakınız: Buckler-Calder, 1939, no: 51, Lev.10; Şimşek, 1997, s. 57, Res. 144; Şimşek, 1998, s. 15-18, Res. 27.